

ДУХОВНА КУЛЬТУРА УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК 130.2

О. А. СТАСЕВСЬКА

ЦІННІСНІ ОРІЄНТИРИ ЛЮДИНИ ПОСТСУЧАСНОСТІ

Стаття присвячена дослідженню людини постсучасного культурного простору, аналізу її здатності стати активним суб'єктом творення та оновлення вищих духовних цінностей. У статті розглядаються філософські інтерпретації осмислення людського існування з точки зору вибору ціннісних орієнтирів в контексті культури постсучасності, аналізується сутність самої людини, що потребує відповіді на питання, якими є характерні ознаки людини постсучасності.

Ключові слова: людина, постсучасність, цінності, інформаційне суспільство, технократичне суспільство, глобалізація.

Вступ. Осмислення специфіки сучасної соціокультурної ситуації в різних ракурсах – одна із найпоширеніших тем, якої торкається кожний філософ, що досліджує проблеми культури. Також є абсолютно тривіальним констатація кризи сучасного духовного життя як людства в цілому так і окремих спільнот. Однак, це не знімає питання і не зменшує його значущості. Аналіз останніх досліджень і публікацій вказує на те, що на сучасному етапі вчені визначають духовну кризу суспільства, одним з проявів якої є те, що увага людини спрямоване не на усвідомлення ціннісних смислів свого буття, а на матеріальний добробут, соціальний статус, особистісні досягнення та їх практичний результат. Однак людина, яка не прагне досягнути сенс буття, визначити вищі цілі свого життя, з'ясувати своє місце у світі та міжособистісних стосунках легко перетворюється на засіб маніпуляції іншими людьми. Отже сьогодні є найважливішим питання осмислення самої людини як носія і творця ціннісних смислів в контексті культури постсучасності. Цінності надають сенс не тільки реальній дійсності, а й постають як основа людського буття у світі. Актуальність даної роботи зумовлена завданням сучасної філософії осмислити якісні модифікації людини постсучасності, виявити її базові характеристики, а також її ставлення до ціннісних основ життя в умовах розвитку інформаційного суспільства, яке трансформуює особистісні та соціальні орієнтири людини.

Аналіз досліджень і публікацій. Осмислення проблеми цінностей міститься у працях відомих філософів ХХ ст.: західноєвропейських – засновника аксіологічного напрямку філософії Г. Лотце, представників неокантіанства Г. Ріккерта та В. Віндельбанда, М. Шеллера, Г. Мюстенберга, М. Вебера; російських – Л. Столовича, М. Кагана, В. Ільїна та ін.; українських – С. Кримського, М. Поповича, В. Табачковського, Ф. Лазарева тощо. Проблема сутнісних змін людської особистості в існуючій соціокультурній ситуації, визначення людини постсучасності розроблялась в пра-

цях Ф. Фукуями, Ж. Бодріяра, К. Хейлза, Дж. Хакслі, Н. Бострома, Е. Тофлера, Й. Масуди та ін. До неї активно зверталися представники вітчизняної наукової думки В. Петрушенко, В. Петрушова, С. Куцупал, В. Лук'янець, Н. Лубенець, Н. Хамітова, В. Табачковський та ін. Проблема людини постсучасності є предметом досліджень таких представників трансгуманізму (сучасної філософської концепції, що вивчає наслідки використання людством досягнень науки і технології та їх впливи на розумові та фізичні можливості людини) як Д. Хакслі, Н. Востром, Р. Етінгер, Ф. Фукуяма та ін.

Метою цього дослідження є виявлення та описання основних характеристик сучасного тлумачення людини у наявній соціокультурній ситуації та її перспектив щодо творення нових ціннісних смислів.

Протягом декількох століть людина вбачала головною метою своєї діяльності підкорення природи та перетворення світу. Нічим не обмежений оптимізм таких поривань призвів у ХХ ст. до ситуації, коли виробничі технології перевищили можливості культурних регуляторів, а людство перетворилося в силу, спроможну знищити себе та свою людяність. Зміна ціннісної парадигми детермінується такими чинниками як інтеграція, технократизація, глобалізація, індивідуалізація сучасного світу. Означені фактори в свою чергу обумовлюють становлення нової соціокультурної ситуації, важливими рисами якої є переоцінка цінностей і поява нової ціннісної ієрархії.

Окрім цього, межа ХХ–ХХІ ст. постає як час переосмислення сутності самої людини, її ціннісних орієнтирів, ціннісних смислів культури. Таке завдання потребує відповіді на питання, якими є характеристики людини постсучасності.

Умови індустріального суспільства ХХ ст. спричинили домінування соціальних інститутів над людиною. Техніка перетворилася не лише у чинник соціального поступу, але й у форму організації людського життя. Стандартизація життя і мислення отримали

невідоме для попередніх епох поширення. Індустріальне суспільство сформувало такі світоглядні настанови, в рамках яких природа і суспільство підлягають раціонально-утилітарному переупорядкуванню з метою удосконалення відповідно до цілей, які визначає людина, її розум. Переконана в абсолютній раціональності світу, людина почала вважати, що немає нічого такого, чим не можна було б оволодіти за допомогою «розрахунку». Якщо природа перетворювалась за допомогою техніки, то суспільство – за допомогою тотальної інституалізації, втіленням якої є бюрократія. Як наслідок, людина опинилася у залежності від техніки та бюрократичних установ.

Розвиток індустріального суспільства як процес повільно зростаючого розриву між людиною, суспільством і природою в останній третині ХХ ст. завершився зародженням нового явища, яке отримало назву постіндустріального або інформаційного суспільства, що спричинило загрозу перетворення людини у засіб інформаційних технологій.

Сьогодні інформація стала найважливішим засобом управління духовним життям людини, універсальним засобом впливу на її поведінку. Ставлення до інформації стало мірою особистісної культури людини, вираженням її життєвої позиції і критерієм моральності. Інформатизація життя значно ускладнила світ: людина стала абсолютно відкритою для інформації про події у світі, країні, в природі і космосі, родині та трудовому колективі. Все це проходить крізь призму власного «Я», викликало розмаїття думок і напруження емоційного життя.

Інтенсифікація інтелектуального розвитку ще одна найважливіша риса сучасної людини. Інформація раніше служила орієнтації людини у світі, нині вона має власні тенденції розвитку як самостійної системи. Уміння спілкуватися з інформаційним простором виступає як умова ефективного самопізнання і самоствердження людини. Інформація перетворилася на універсальний засіб впливу на світ, а своєрідний інформаційний вибух обумовив темпи змін самої людини.

Водночас індивід не втратив прагнення будь-яким способом підкреслити власну унікальність, неповторність. Відсутність високого рівня особистісної форми культури сьогодні призводить до того, що свою неповторність людина стверджує виключно через зовнішні прояви (зовнішність, одяг, манери поведінки тощо), що є приховуванням бідності внутрішнього світу, а, головне, позбавляє індивіда можливості не тільки творити нові духовні цінності, а й розпредмечувати багатства культури, які накопичені людством. Це призвело до втрати людиною своєї самостійності та перетворення її на складову соціального механізму. Людина в культурі постсучасності поступово втрачає свою індивідуальність, не відчуває потреби духовного самовираження, вона вимушена бути як всі. Колектив набуває безумовної значущості: колективні ідеї та настанови сприймаються окремою людиною як свої; людина перестала мислити і діяти самостійно, легко сприймаючи ті форми і способи існування, які

нав'язуються їй ззовні. Високий рівень матеріального виробництва, легко співпрацювати у колективі, спонукають до конформізму.

Саме надмірність конформізму обумовлює формування нездатності або небажання особи виробляти індивідуальну життєву позицію, власні погляди, оцінки, ціннісні орієнтири. Така людина вже не здатна до самостійності в діях, вона з готовністю наслідує поширені у суспільстві цінності, потреби, смаки, тобто майже розчиняється у соціумі. Визначальним чинником дій для неї стають не вищі цінності, а прагматичний інтерес, розрахунок, користь. У таких умовах людина постає не як активний і самостійний творець культури, а як споживач її готових зразків. Гіпертрофія споживання кардинально змінила і ставлення до самої людини, в ній тепер цінуються, перш за все, не людяність, а функціональність. Мислителі ХХ ст. неодноразово наголошували на тому, що відбувається процес становлення нової людини :

– Х. Ортега-І-Гассет говорив про панування в суспільстві «масової людини»;

– Р. Гвардіні наголошував на неспівпадінні цілей та результатів людської діяльності, визначав «некультурну культуру»;

– М. Бердяєв вбачав трагічну особливість сучасності у перевазі цивілізації над культурою і в утраті сенсу людського існування;

– Е. Фромм звертав увагу на втрату людиною свободи і перетворення її на гвинтик колосальної організаційної машини.

Отже, постсучасність породила безсилу та одинокую людину – це «людина-маса», що постає як елемент складної системи зі стереотипізованими свідомістю, поведінкою, потребами тощо. Надмірна спеціалізація життя обмежує духовний і інтелектуальний рівень людини, чим пояснюється тяжіння до емпіричного, принципово атеоретичного знання.

Людина в контексті культури постсучасності отримала потужні науково-технічні можливості та водночас перетворилася в незрілу істоту в моральному сенсі. Ігнорування моральних норм і принципів виливається у дегуманізацію соціуму, наслідком чого є формування агресивно-споживацької особистості. Сьогодні реально постала загроза перетворення людини на егоїстичну, індіферентну, нечутливу до проблем інших істоту, яка не готова жити моральними зусиллями, а іноді не усвідомлює необхідності морального вдосконалення. Як наслідок «людина-маса» стає інертною в діях і думках, живе ілюзією вибору, не визнає ніяких авторитетів, зокрема авторитету моралі. Сутнісними її характеристиками є орієнтація на споживання, стандартизованість, егоїстичність, посередність, агресивність, примітивність мислення, інтелектуальна зубожілість. Усе це разом робить її керованою, перетворює в об'єкт маніпулювання. Така людина творить навколо себе масову культуру: стандартизовану, спрямовану на формування «усередненої» людини із домінуванням споживацьких настроїв, орієнтовану на міфологізацію життя та на розважальність. Мислителі ХХ ст. по-різному оцінювали це явище: одні вважали

масову культуру засобом поширення здобутків світової культури і спілкування людей (Т. Парсонс, Л. Уайт), інші – соціальним злом, що призводить до відчуження від культурних цінностей (О. Шпенглер, М. Бердяєв, Е. Фромм).

Формально масова культура безмежна, пронизує весь культурний простір та буквально керує людиною, позбавляючи її можливості вибору та нав'язуючи стандартні зразки та потребу їх споживання. Основна функція масової культури полягає в тому, щоб регулювати поведінку людей, уніфікувати їх духовне життя, інтелектуальний та емоційний світ. Масова культура пов'язана з комерцією та бізнесом, що віддзеркалюється у поняттях «комерційна культура», «індустрія розваг». Оскільки переважно її завданням стає релаксація і розвага, то головними ознаками є простота, яка межує з примітивністю, і націленість на формування «щасливої свідомості». Часто твори масової культури апелюють до людських інстинктів. Вони створюються не одним автором, а колективом, їх мета – задоволення потреб споживача. Масова культура, виправдовуючи порівняння з виробничим процесом, принципово удається до тиражування всіма засобами масової інформації і комунікації. Тому масовою культурою можуть стати твори «високої культури».

В умовах втрати власного «Я» виникає потреба в культурно-поведінкових стереотипах, які поширюються через засоби масової комунікації. Стереотипний характер зразків масової культури, експлуатація тематики, зрозумілої й актуальної для більшості людей, її гнучкість та всепроникливість зробили масову культуру доступною всьому населенню глобалізуючого світу. Прагнення максимально швидко реагувати на культурні зміни, на швидкоплинні потреби й запити перетворило масову культуру у «поводаря» сучасної людини в мінливому світі. Використання новітніх наукових технологій забезпечило домінування масової культури. Комп'ютери, домашні кінотеатри та інше поступово стають повноцінними складовими життя сучасної людини, часто замінюють їй більшість сфер життєдіяльності, дозволяють «не виходячи з дому» задовольняти практично всі свої потреби і реалізовувати комунікативні наміри. Таке напіввіртуальне існування перетворюється на норму життя.

Отже, ознакою сучасності постає перехід до якісно нового стану суспільства, яке характеризується поширенням і прискоренням глобальних процесів в усіх сферах людської діяльності, швидким зростанням ролі інформаційних процесів. Таке суспільство переживає девальвацію моральних цінностей, що загрожує шляхом до хаосу. Однак залишається сподіватися, що людина знайде в собі сили і здійснить оновлення системи цінностей суспільства, сформує нові позитивні тенденції морального життя глобального світу на основі переосмислення надбань минулого.

Визначальною ознакою розвитку людства ХХІ ст. є об'єктивний процес наростаючої культурної глобалізації, який постає як принципово нове явище людської історії, а не продовження попередніх інтеграційних світових тенденцій. Культура сьогодні осмислю-

ється як визначальний чинник глобалізації, а не як наслідок економічної інтеграції. Водночас, не правильно сприймати глобалізацію культури як встановлення культурної однорідності у світовому масштабі: культурні зіткнення і конфлікти – ознаки сучасного поліполярного світу. У загальному вигляді глобалізація не корисна, але й не шкідлива культурі, оскільки по суті є результатом компромісу культур.

Процес культурної глобалізації в постсучасних суспільствах призводить до того, що багато регіонів, що зазвичай характеризувалися культурною та етнічною гомогенністю, стають космополітичними, включають у свою структуру цілі райони, населені мігрантами з інших культур і етносів.

Найбільш значним, за своїми наслідками, є вплив глобалізації на систему духовно-моральних цінностей людини – цінностей, що пов'язані зі смыслом буття, розкривають його сенс, максимально повно відбивають особистісний вимір людини. Поширеною сьогодні є теза про протистояння двох систем цінностей – системи, що має витоки у традиційному суспільстві і системи, що побудована навколо ліберальних та демократичних орієнтацій. Проте, означені системи є в рівній мірі актуальними для сучасності, досвід якої переконливо демонструє органічне входження традиційних структур в оновлене сьогодення.

Висновки. Реальна ситуація становлення ціннісних смислів сучасного світу людини досить складна: формування прийнятної для всіх системи цінностей, що сприятиме духовному оновленню людини, триває. Ознакою часу є, скоріше, ціннісна прострація, ціннісно-орієнтаційна розгубленість людини, що спричинює пасивність життєвої позиції, апатію і соціальну фрустрацію. На наш погляд, виходом із такого положення може бути утворення універсальної системи духовно-моральних, смисложиттєвих цінностей. Заперечення можливості та необхідності цього лунають як на теоретичному, так і на практичному рівні, відстоюючи плюралістичну позицію. Проте, реальність переконливо демонструє, що плюралізм у ціннісних орієнтаціях перетворюється в ціннісну анархію. Як результат ми маємо відсутність моральних засад в усіх сферах людської діяльності, масове маніпулювання суспільною та особистісною свідомістю, духовно-моральну дезорієнтацію і навіть зубожіння особистості.

До характерних ознак системи цінностей культури постсучасності можна віднести такі:

- трансформація статусу цінностей традиційної моралі: послаблення колективістських начал; креативність підмінюється працелюбністю; космополітизм доповнюється місцевим патріотизмом; громадський патріотизм замінюється національним;

- змінюється змістовне наповнення цінностей: свобода як автономія особистості перетворюється у свободу вибору самої системи моральності; автономна особистість індивіда з усталеними моральними переконаннями замінюється індивідом із гнучкою ідентичністю; змінюються пріоритети в системі матеріальних та духовних цінностей

- в контексті культури постсучасності провідне

місце посідає толерантність, як єдиний фактор моральності.

Фактом культурної глобалізації є безпрецедентний за глибиною і масштабом обмін локальними (національними) моральними цінностями, ідеалами, нормами, що по суті означає можливість створення універсальної моралі, універсальної системи духовно-моральних цінностей.

Загальна ціннісна орієнтація постсучасності іноді характеризується як постутилітаризм. Хоча традиційні норми і принципи продовжують своє функціонування в новому ціннісному контексті. Зокрема, колективізм і індивідуалізм: традиційний колективізм забезпечувався існуванням великих соціальних груп, приналежність до яких була органічною для індивіда. На сучасному етапі індивід не належить, а зараховує себе до безлічі локальних спільнот, тобто ця причетність до них – індивідуально обрана. У свою чергу принцип індивідуалізму, що базувався на автономії особистості, також зазнав змістовних змін. Автономного індивіда замінив модульний індивід із гнучкою ідентичністю. Його індивідуалізм виражається не стільки в індивідуальній діяльності, скільки в індивідуальності споживання, а також в індивідуальності способу життя. Індивідуаліст-конформіст не протиставляє себе суспільству, а самовиражається всередині наявного соціального порядку і зацікавлений в його підтримці.

Відповідним чином змінився сенс такої фундаментальної моральної цінності як свобода. Свобода автономного індивіда попереднього періоду спиралася на його гарантовані економічні та політичні права. В сучасному світі ідеал свободи заснований на множинності, це свобода споживання нескінченного різноманіття культури.

Працьовитість і професіоналізм як людські чесноти в рівній мірі піддаються трансформації в постіндустріальному суспільстві. Праця продовжує вважатися фундаментальним вираженням людської гідності. Втім, праця як і професійний працівник в умовах гнучкої зайнятості та мобільності робочої сили стають зайвими. Людина все більше перетворюється із професіонала на новатора, для якого головним є не творення продукту, а особистісна самореалізація. При цьому виникає чіткий розподіл між поняттями «творчість» і «креатив». У класичній культурі творчість мислилась як універсальна властивість та цінність людини. Креативність є породженням культури постсучасності і на відміну від творчості (що є творенням нової сутності) часто задовольняється виробництвом симулякрів, коли досить виявити чергову «відмінність», щоб стати автором якоїсь «новизни». Результа-

том креативу не обов'язково є самобутній твір, їм може бути копіяція, колаж тощо. Саме тому «креативщик» в сучасному суспільстві протиставляє себе «професіоналу».

Ствердження можливості, прийнятності універсальних моральних цінностей виключає абсолютну уніфікацію людського буття. Визнання переваги загальнолюдських, універсальних духовно-моральних цінностей над локально не заперечує ціннісної різноманітності. Саме універсалізація системи цінностей вимагає і зобов'язує поважати різноманітність конкретних проявів духовності, сприяти розвитку різних культур. Водночас, критерієм локально-спільнотних систем цінностей постає саме універсалізація, здатність окремої культури вбирати загальнолюдські духовні начала.

Аналіз людини в контексті культури постсучасності виявляє ряд особливостей, які, фактично свідчать про її дегуманізацію, позбавлення нею основних людських якостей, перетворення на гібрид людини і машини. Кардинальні трансформації в суспільстві, що відбулися за останні десятиліття, призвели до переоцінки значимості більшості фундаментальних цінностей. Людина постсучасності втратила ціннісні критерії життя та діяльності, правильності чи неправильності різних особистісних цінностей.

Список літератури: 1. Бауман З. Индивидуализированное общество: Пер. с англ. – М., 2002; 2. Бердяев Н. О назначении человека. – М., 2006; 3. Гвардини Р. Конец Нового времени // Вопросы философии. – 1990, № 4, с; 4. Бубер М. Проблема человека // Я и Ты / М. Бубер; Пер с нем. – М., 1993; 5. Зыкова А.Б. Учение о человеке в философии Х.Ортега-И-Гассета. – М., 1978; 6. Киселев Г.С. Человек, культура, цивилизация на пороге XXI века. – М., 1999; 7. Крымский С.Б. Ценностно-смысловой универсум как предметное поле философии // Философская думка. – 1996.- № 3-4. – С. 102-116; 8. Тульчинский Г.Л. Новая антропология: личность в перспективе постчеловечности / Г.Л. Тульчинский // Вопросы философии. – 2009. – № 4. – С. 41–56. 9. Салихов Г.Г. Человек, общество и проблемы глобализации // Социально-гуманитарные знания. – 2008, №9; 10. Фромм Э. Иметь или быть? – М., 1990.

Bibliography (transliterated): 1. Bauman, Z. *Individualizirovanoe obschestvo*. Moscow, 2002. Print. 2. Berdyayev, N. *O naznachenii cheloveka*. Moscow, 2006. Print. 3. Gardini, R. "Konec novogo vremeni." *Problemu Filosofiyi*. No 4 (1990). Print. 4. Buber, M. "Problema cheloveka." *Iya I ty*. Moscow, 1993. Print. 5. Zyкова, A. B. *Uchenie o cheloveke v filosofiyi H.Ortega-I-Gasset*. Moscow, 1978. Print. 6. Kiselev, G. S. *Chelovek, cultura, civilizatsiyi na poroge XXI veka*. Moscow, 1999. Print. 7. Crimsky, S. B. "Cenosno-smyslovoy universum kak predmetnoe pole filosofiyi." *Filosofskaya Dumka*. No 3–4 (1996): 102–116. Print. 8. Tulchinsky, G. L. "Novaya antropologiy: lichnosn v perspektiv postchelovechnosti." *Problemu Filosofiyi*. No 4 (2009): 41–56. Print. 9. Salihov, G. G. "Chelovek, obschestvj y problemu globalizatsiyi." *Socialno-humanitarnue znaniy*. No 9 (2008). Print. 10. E. Fromm. *Imen ili but?*. Moscow, 1990. Print.

Надійшла (received) 30.11.2015

Відомості про автора / Сведения про автора / About the Author

Стасевська Оксана Анатоліївна – кандидат філософських наук, Національний юридичний університет ім. Ярослава Мудрого, доцент кафедри культурології, тел. (050) 301-26-92.

Стасевская Оксана Анатольевна – кандидат философских наук, Национальный юридический университет им. Ярослава Мудрого, доцент кафедры культурологии, тел. (050) 301-26-92.

Stasevska Oksana Anatolijivna – Candidate of Philosophical Sciences (Ph. D.), Docent, National Law University Yaroslav the Wise, Associate Professor at the Department of Cultural Studies, tel. (050) 301-26-92.